

МОГУЋЕ ПРЕДСТАВЕ КОМЕТА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ УМЕТНОСТИ

ИГОР СТОЈИЋ¹, МИЛАН С. ДИМИТРИЈЕВИЋ², ЕДИ БОН² и
ВЕСНА МИЈАТОВИЋ²

¹*Историјски институт, Кнеза Михаила 36/II, 11000 Београд, Србија*
E-mail: igor.stojic@iib.bg.ac.rs

²*Астрономска опсерваторија, Волгина 7, 11060 Београд, Србија*
E-mail: ebon@aob.bg.ac.rs, mdimitrijevic@aob.bg.ac.rs

Резиме: Постоји велики број мотива у средњовековној уметности који указују на некадашње астрономско порекло. У српској средњовековној уметности представе Сунца и Месеца са фреске Христовог распећа из манастира Високи Дечани засигурно су најексплоатисанији мотив. Приказвање ова два небеска тела део је догматског решења композиције Распећа, али оно што их посебно одваја је начин, тачније облик, на који су у овом случају представљена. У оба случаја насликана небеска тела су представљена тако да су у покрету додавањем на постојећи „капљичасти“ омотач зракастих елемената који јако наглашавају кретање. Управо њихов облик сугерише на објашњење чиме се уметник водио током настанка ове фреске, као и да ли је узор за такав приступ имао у савременим астрономским појавама. У раду се разматра претпоставка да је уметник инспирацију нашао у сличним представама у цркви Богородице Љевишке у Призрену, која је осликана 1308-1314. године, у време када је као инспирација за овакав приказ могла да послужи Халејева комета из 1307. године.

Кључне речи: Средњовековна уметност, религиозна уметност, манастир Дечани, Богородица Љевишка, Халејева комета, астрономија у култури, археоастрономија, комете, фреске

Постоји велики број мотива у хришћанској уметности који указује на некадашње астрономско порекло (Бон *et al.* 2011a). Често је случај да се они временом мењају, тако да постоје неки који касније добијају друга својства, мада бивају смештени на истом месту у композицији слике, па чак и обликом потсећају на оригинални астрономски мотив (звезду, комету и слично). Свакако, најчешћи астрономски инспирисани мотиви су Сунце, Месец и

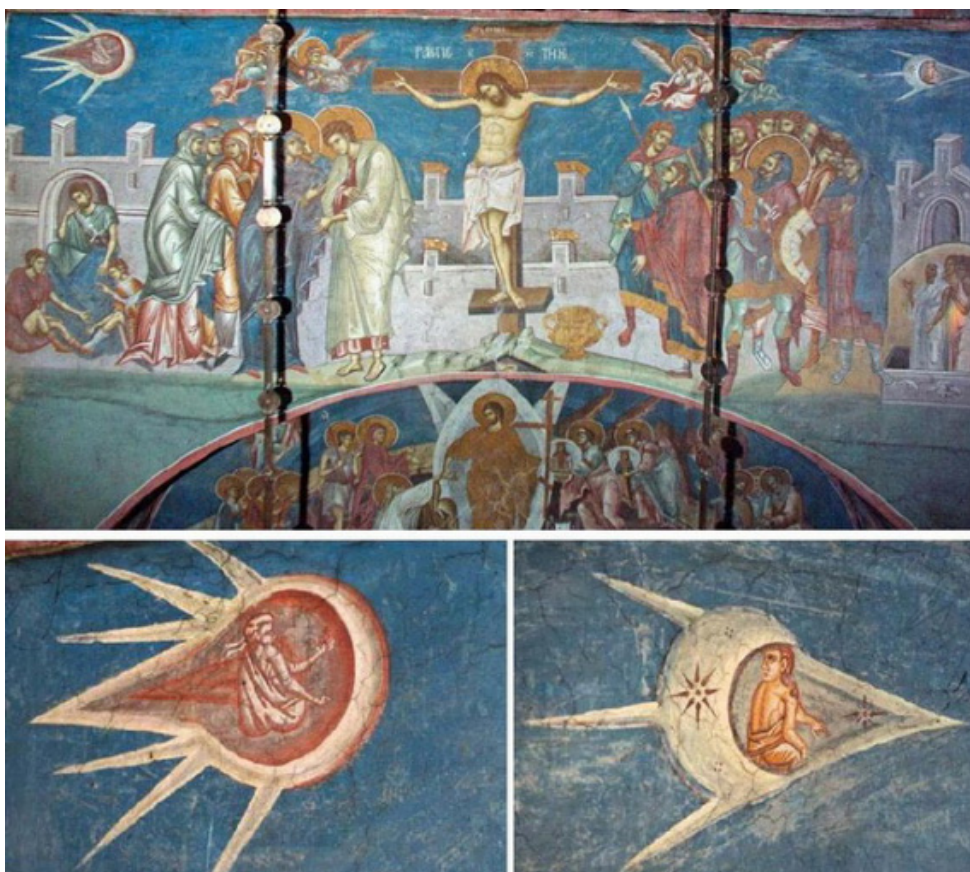
звезде. То је јасно, пошто је Сунце у представама многих народа универзални отац, а у хришћанској традицији симболизује самог Христа «сунце правде, Бога оца, владара свемира који зрачи светлост и љубав» (Купер 1986, стр. 160). Са друге стране Месец светли одразом Сунчевог сјаја и пролази кроз мене, што симболизује не само периодичност и обнову, него и зависност и женски принцип, и често се јавља као универзална мајка. Звезде су пак, у средњовековној традицији извор светлости. Приказане на црквеном своду, дају јој небеско значење и „симболизују сукоб између духовних снага или светлости и материјалних снага или мрака“ (Димитријевић 2007, стр. 463). Комете су својом изненадном појавом и често спектакуларном величином и изгледом изазивале велики страх, понекад предсказивале смрт владара и велике несреће и остављале незабораван утисак. На пример Римљани су претпостављали да је комета која се појавила после Цезаровог убиства његова душа на путу ка звездама, па је претстављена на новцу који је Октавијан Август ковао у његову част. Такође, познато је да је много мотива у хришћанству преузето из старијих религија, као на пример Митраизма (видети на пример, Бон *et al.* 1999, 2002, 2010, 2011a,б). Мотив комете се често може уочити на иконама (Clube и Napier 1990, Steel, D. 1993). Као пример можемо издвојити иконе Архангела Михајла и св. Илије (видети на пример. Бон *et al.* 2011a). Изузетно леп и детаљан опис пада комете или астероида је описан у Библији у опису „Армагедона“ (видети на пример Clube и Napier 1990, Steel, D. 1993).

Овде ћемо размотрити могућност да су „капљичасти“ омотачи са зрацима око представа Сунца и Месеца на фрескама у Богородици Љевишкој и Високи Дечани настали под утицајем проласка Халејеве комете 1301. године.

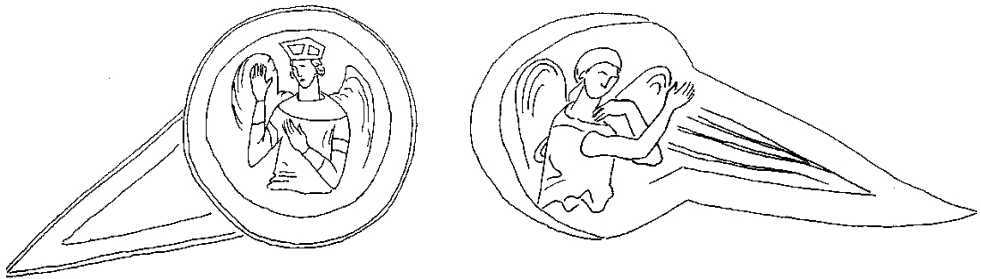
Слика 1: Манастир Високи Дечани.

Манастир Високи Дечани налази се у једној удолини поред речице Дечанска Бистрица југозападно од Пећи, испод планинског масива Проклетија. Црква је посвећена Христу Пантократору. Изградња је почела 1327. године ктиторством српског краља Стефана Уроша Дечанског. Мајстор храма био је фра Вита из Котора а радове је надгледао архиепископ Данило Други који се трудио да сазида репрезентативни храм скупивши мноштво уметника и вештих мајстора. Сам Стефан Дечански саградио је угаони камен на овој цркви а 1330. године издао је повељу којом богато дарује своју задужбину. После смрти краља, грађење наставља његов син Стефан Урош Четврти Душан и окончава градњу Дечана 1395. године. Црква је живописана у раздобљу од 1347 до 1348. године. Радове на фрескопису извела је већа група сликара подељена на мање скупине. Познат је један од њих који је оставио свој потпис на једном од црквених капитела, Срђ Грешни (Тодић, Чанак-Медић, 2005).

Слика 2: Фреска Христовог распећа у манастиру Дечани и представе Сунца и Месеца.

Највећу пажњу закупила нам је фреска Христовог Распећа, тачније представе Сунца и Месеца. Њима се позабавило неколико научника као и велики део паранаучне заједнице. Интерпретацију је доста аргументовано дао Срђан Ђурић (Ђурић, 1989), у свом раду објављеном у зборнику радова о сликарству Дечана. Цртеже аутор недвосмислено објашњава као представе Сунца и Месеца. Осим фреске са Христовим Распећем представе Сунца и Месеца налазе се и на фресци Страшног Суда. Приказ Христовог распећа налази се на северном зиду, у доњим зонама, док је фреска Страшног Суда у западном наосу и у непосредном је односу са гробним местима у том делу. Сама представа Христовог распећа има уобичајену шему. Главни сегмент представља распеће у средишњем делу композиције. Жене са Богородицом и апостолом Јованом налазе се на левој страни, а грађани и војници на десној. Увећана група војника који се коцкају за Христову одећу налази се са леве стране док се народ који тугује налази са десне. Све фигуре су окружене зидинама Јерусалима који се налази у позадини. Изнад зидова на левој и десној страни се налазе представе Сунца и Месеца.

Слика 3: Представе Сунца и Месеца на фресци
Страшни суд у манастиру Дечани.

Необичност ових представа огледа се, у како је то С. Ђурић (Ђурић, 1989) назвао капљичастим омотачима око ова два небеска тела. Представа Сунца својом облором страном је окренута централној оси фреске, која са својих шест кракова на оштром делу лика, одаје утисак покрета према средишњој оси. Тако је окренута и слика Месеца, а краци, који дочаравају кретање, налазе се управо на том облором делу, дајући утисак удаљавања од централног дела. Обе представе су насупрот једна другој, али, због кракова који дочаравају покрет, уствари су стављене у положај да се крећу у истом смеру, с лева на десно. Овако постављене ликове С. Ђурић доводи у везу са протеривањем таме светлошћу Сунца. У представи Сунца седи млади Хелиос са голим торзом одевен у хитон и благо окренут леђима гледаоцу. Унутар Месеца налази се млада Селена, наог торза, окренута леђима средишњој оси представе са главом према сунцу и погледом упртим у њега. И са обле и са оштре стране

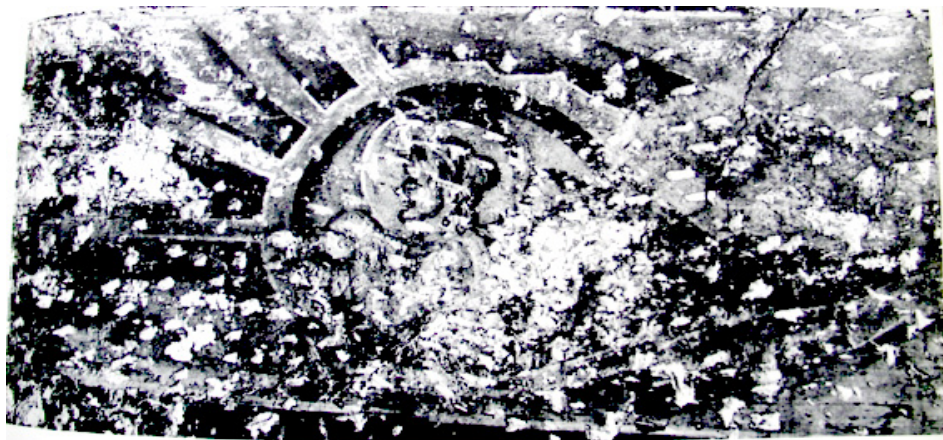
представе месеца налазе се осмокраке звезде. Фреска Страшног Суда се налази у западном наосу. Христ је у мандорли и седи на престољу у облику посмртног ковчега којег носе два анђела. Представе Сунца и Месеца на овој сцени су сличне, али не и потпуно исте, као код Распећа. Њихова форма је статична и јасно су издвојени кружни медаљони у којима се налазе ликови Хелиоса и Селене, а који су издужени под оштрим углом. Ова два небеска тела у тзв. „капљичастој“ форми први пут се јављају на фрескама у Богородици Љевишкој у Призрену и могу се сматрати директном аналогijом са дечанским.

Богородица Љевишка је петокуполна катедрала која се налази у старом делу Призрена. Црква је подигнута 1306 -1307. године на остацима старије из 11. столећа. Богомољу је из темеља обновио краљ Милутин уз помоћ епископа Дамјана и Саве. Посвећена је Успењу Пресвете Богородице. Непосредно након изградње, осликана је 1308–1314. године. Као главни живописци храма потписани су Михајло и Евтихије из породице Астрапа, док је у осликавању учествовало више мајстора (Панић, Бабић, 2007). Из богатог иконографског опуса, издвојили би представе Сунца и Месеца које се налазе у егзонартексу. Начин на који су осликане неодољиво подсећа на дечанске представе са фреске Христовог Распећа. Својим обликом, и исцртаним крацима на „капљичастом“ омотачу дочаравају кретање. Примећује се велика сличност са дечанским, којима фреске из Богородице Љевишке претходе.

Слика 4: Богородица Љевишка.

Фреске из цркве Богородице Љевишке у Призрену не представљају једину аналогију. Као сличне представе небеских тела Ђурић (Džurić, 1989) помиње и сцене из цркве Св. Климента у Охриду у којој се, на фресци Успења Пресвете Богородице, у „капљичастим“ небулама налазе апостоли које лебде изнад сцене. Иконописци Михајло и Евтихије су главни сликари као и цркве у Призрену. Као још једну аналогију Ђурић помиње и фреске Псалма 148 из манастира Лесново, подигнутог 1341. године.

Слика 5: Представа Сунца у Богородици Љевишкој.

Сунце и Месец су присутни у представама Распећа још од шестог века у источној иконографији и различито су интерпретрани. Оно што побуђује посебну пажњу у разматраном случају је управо „капљичасти“ омотач у којем се ова небеска тела налазе. Сунце и Месец се обично осликавају у округлим медаљонима без зракастих елемената, статично. Почетком 14. столећа ствари се унеколико мењају. Ове промене везују за трансформације у доба ере Палеолога када се представе илуструју и постају комплексније. Средина 14. века је раздобље процвата науке и утицаја астрономије на византијску иконографију. Према неким тумачењима (Džurić, 1989) „капљичасти“ облик у којем се налазе представе ова два небеска тела потиче од византијских и старогрчких астрономских скраћеница за Сунце. Заиста, све до почетка Ренесансе, Сунце се у астрономским и астролошким списима означавало као затворен круг са једним зраком, који заиста личи на капљицу, слично представама на фресци Страшног Суда у Дечанима. Како напомиње и Ђурић, све до почетка 14. столећа и фресака из Богородице Љевишке нису познате представе Сунца и Месеца у „капљичастом“ орнаменту. С друге стране, према свом облику и постојању зракастих елемената, између горе наведених аналогија управо се издвајају ликови из егзонартекса у Љевишкој и са фреска Христовог Распећа из Дечана. У оба случаја насликана небеска

тела су представљена тако да су у покрету додавањем на постојећи „капљичасти“ омотач зракастих елемената који јако наглашавају кретање. Изгледа да је дечански уметник имао јак узор у фрескама призренске цркве. Питање које се намеће је шта је могла бити инспирација живописцима Богородице Љевишке?

Слика 6: Ђотова фреска “Поклоњење мудраца” у капели Дељи Скровењи у Падови, на којој је Халејева комета која се видела 1301. године.

Године 1301. над Европом се видела сјајна Халејева комета која је на савременике оставила велики утисак. Тако је Ђото, који је у Падови од 1303. до 1306. осликавао капелу Дељи Скровењи, на познатој фресци “Поклоњење мудраца”, Витлејемску звезду насликао као комету.

Фреске у Богородици Љевишкој у Призрену, настале су од 1308. до 1314. године и очигледно је да је успомена на пролазај сјајне Халејеве комете из 1301. године била у то време у живом сећању. Да ли је то могло да буде узрок да се капљичастом омотачу Сунца и Месеца додају зраци, тако да по своме изгледу подсећа на комету и дочарава кретање? Фреске у Високим Дечанима насликане су 1347-1348. године. Могуће је да је узор била Богородица Љевишка. Са друге стране, догађај као што је то појава сјајне комете, остаје у сећању детета које је такву појаву посматрало. У већој групи мајстора која је осликавала манастирску цркву, они који су имали 54-64 година видели су Халејеву комету 1301, када су били 7-14 година стари и због својих година сигурно су имали ауторитет и њихово мишљење се уважавало. Заједно са узором у цркви Богородице Љевишке, могуће такође инспирисаним Халејевом кометом, свакако су могли имати мотив и надахнуће да “капљичастим” омотачима Сунца и Месеца у Високим Дечанима дају “кометарни” облик.

Литература

- Бон, Еди; Ђирковић, Милан и Стојић, Игор: 2011а, „Астрономија и катастрофизам кроз митове и старе текстове“, Зборник радова конференције «Развој астрономије код Срба VI», Београд, 22 – 26. април 2010, *Публикације Астрономског друштва „Руђер Бошковић“*, **10**, 555.
- Бон, Еди; Димитријевић, Милан С.; Стојић, Игор; Мијатовић, Весна: 2011б, „Мотиви астрономских појава у хришћанској уметности“, Зборник радова конференције «Развој астрономије код Срба VI», Београд, 22 – 26. април 2010, *Публикације Астрономског друштва „Руђер Бошковић“*, **10**, 931.
- Bon, E.; Ćirković, M.; Stojić, Igor; Gavrilović, Natasa: 2010, „Astronomy and catastrophes through myth and old texts“, *Memorie della Societa Astronomica Italiana Supplementi*, **15**, 219-223.
- Bon, E., Ćirković, M. M., Milosavljević, I.: 2002, „A new proposition for redating the Mithraic tauroctony scene“, *Astronomische Nachrichten*, **323**, 579-580.
- Bon, E., Mijatović, V., Ćirković, M. M.: 1999, „On Archeoastronomical Clues for Emergence of Mithraism“, Proceedings of the XII National Conference of Yugoslav Astronomers and International Workshop on the Development of Astronomical Databases, held 19-21 November, 1999 in Belgrade, *Publ. Astron. Obs. Belgrade*, **65**, 159 .
- Clube, Victor; Napier, Bill: 1990, *The cosmic winter*, Oxford: Blackwell
- Димитријевић, Милан С.: 2007, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, Зборник радова конференције «Развој астрономије код Срба IV», Београд, 22 – 26. април 2006, Уредник М. С. Димитријевић, Публикације Астрономског друштва «Руђер Бошковић» Св. 7, Београд 2007, 461-476.
- Djurić, S.: 1989, „The Representations of Sun and Moon at Dečani“, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Међународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечани, САНУ, НИРО „Јединство“, Београд, 339.
- Купер, Џ. Ф.: 1986, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Просвета, Нолит, Београд.

Neugebauer, Otto; Van Hoesen, H. B.: 1987, *Greek Horoscopes*, стр. 1, 159, 163, ISBN 0-8357-0314-2.

Панић, Д., Бабић, Г.: 2007, *Богородина Љевишка*, СКЗ, Београд.

Steel, D.: 1993, *Rogue Asteroids and Doomsday Comets*, Wiley, New York.

Тодић, Б., Чанак-Медић, М.: 2005, *Манастир Дечани*, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије Mnemosyne, Београд.

POSSIBLE REPRESENTATIONS OF COMETS IN SERBIAN MEDIEVAL ART

There are a number of motifs in medieval art that indicate the astronomical origin. In Serbian medieval art representations of the Sun and the Moon on the fresco the Crucifixion from the monastery Visoki Dečani is certainly the most considered motif. Representation of these two celestial bodies are a part of the dogmatic solution of the composition of the Crucifixion, but what particularly single out them is a special way, namely form, in which they are presented. In both cases painted celestial bodies are presented so, that they are in movement by the addition to the existing "teardrop" envelope radiating elements that strongly emphasize the movement. Just their shape suggests the explanation what was the idea of the artist during the work on this fresco, as well as whether he had as model for such an approach contemporary astronomical phenomena. The paper discusses the assumption that the artist found inspiration in similar presentations in the church Bogorodica Ljeviška in Prizren, which was painted from 1308 to 1314, at the time when as the motivation for such representation could serve the appearance of Halley's comet in 1307.

Key words: Medieval Art, Religious Art, Monastery Dečani, Church Bogorodica Ljeviška, Halley's Comet, Astronomy in Culture, Archaeoastronomy, Comets, Frescos